

RAIMONDAS KAZLAUSKAS

Klaipėdos universitetas

STOICIZMO VAIDMUO LEGITIMUOJANT HELENISTINĘ MONARCHIJĄ

The Role of Stoicism in Legitimation
of Hellenistic Monarchy

SUMMARY

The article considers the development of judicial awareness in Ancient Greece. Plato and Aristotle believed that the polis can be subdued to the control of reason. However, contradictions between the polis and prominent personalities make that an illusion. The stoic conception of natural law (*nomos physeos*), generated the theoretical basis for the concept of Hellenistic monarch as the law incarnated (*nomos empsychos*). The emergence of mass society and of collective awareness necessitated the origination of a new political decision center capable of meeting effectively the new political challenges in new circumstances. The pivotal idea of the center is *nomos empsychos* (law incarnated), namely, the monarch who, inspired by god, represents *paideia* and the new principle of justice and order. The person of the Hellenistic monarch becomes the natural prototype of the concept of man.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamas antikinės Graikijos teisinės sąmonės formavimosi procesas. Platonas ir Aristotelis tikėjo, kad polis yra pajėgus pajungti grubią jėgą proto kontrolei. Tačiau prieštaravimai tarp polio ir iškilų asmenybių tai pavertė iliuzija. Tik stoicizmas, formuluodamas paradoksišią prigimtinio įstatymo (*nomos physeos*) sampratą, sukūrė teorinį pagrindą helenistinei karaliaus kaip įkūnyto įstatymo (*nomos empsychos*) koncepcijai pagrįsti. Masinės visuomenės ir kolektyvinės sąmonės veiksnio atsiradimas sąlygojo naujas aplinkybes atitinkančio politinių sprendimų centro atsiradimą. Jo devizas – dievo įkvėptas ir paidėję įkūnijantis monarchas ir yra „įkūnytas įstatymas“ (*nomos empsychos*). Naująjį tvarkos ir teisingumo principą išreiškiantis helenistinio monarcho asmuo tapo natūraliu antikinės žmogaus sampratos pirmavaizdžiu.

RAKTAŽODŽIAI: polis, jėga, teisė, tvarkos principas, legitimacija, monarchija, stoikai, valdymo forma.

KEY WORDS: city-state, might, right, principle of order, legitimation, monarchy, stoics, form of governance.

ĮVADAS

Peloponeso karas ne tik sumenkino polio autoritetą, bet ir sudarė sąlygas atskiroms asmenybėms išeiti iš visapusiškos polio struktūrų globos. Jo metu Atėnuose Sokrato dialektikos mokyklą, negailestingą demokratijos ir isonomijos silpnybėms, išėjo daugybė žmonių, supratusių visų tradicinių valdymo formų loginį nepagrįstumą ir aiškiai suvokusių, kad bet koks nutarimas kieno nors atžvilgiu vis viena neišvengiamai bus susijęs su prievarta (Ksenof., *Atsim.*, I, 2, 40–45). Įgiję naują savivoką, tokie asmenys kaip atėnietis Alkibiadas ar spartietis Lisandras jau nebelaikė bendrapiliečių sau lygiais. Tačiau blogiausia, kad ir pats polių demas mielai sutiko vienus piliečius laikyti pranašesniais už kitus. Būtent ant šios nuotaikos bangos Alkibiadas 408 m. pr. Kr. buvo „paskelbtas *strategu autokratoriumi**, turinčiu valdžią visiems kitiems strategams“ (Ksenof. *Ist.* I, 4, 20). Sparta taip pat neatsispyrė naujajai visuotinio karo sukeltai jėgos koncentravimo nuotakai ir ją valdančios stiprios asmenybės žavesiui. Alkibiado lakonišku variantu čia tapo Lisandras. Atsakydama į atėniečių atliktą asmeninės valdžios koncentraciją, jau sekančiais metais Sparta pakartotinai (tai prieštaravo taisyklėms) Lisandrui pavedė eiti *nauarcho*** su ypatingaisiais įgaliojimais pareigas (Ksenof. *Ist.*, II, 1,6; Plut. *Lis.*, 3). Ekstraordinarinis lyderis savo sėkmingais veiksmais ne tik pateisino, bet netgi viršijo į jį sudėtas viltis, tačiau jo

veiksmai, nukreipti į sėkmę bet kokia kaina, negražinamai suardė Spartos politinių dorybių sistemą. Plutarchas pateikė amžininkų pastebėjimus, kad Graikija nebūtų galėjusi „atlaikyti dviejų Alkibiadų“ (Plut. *Alkib.*, 16) arba „dviejų Lisandrų“ (Plut. *Lis.*, 19). Peloponeso karas ir jo padariniai parodė, jog galiausiai taip ir atsitiko. Alkibiado ir Lisandro tipo veikėjai savo poliuose niekais pavertė isonomijos dvasią, savo rankose sukoncentruodami praktiškai visą karinę valdžią. Tukididas pastebėjo, kad būtent dėl karo poveikio politiniame sambūvyje taip sparčiai nusitrynė ilgai puoselėti žodinės argumentacijos principai, o graikai buvo sugražinti prie, regis, seniai peržengtų jėgos politikos ištakų: „Pagal prigimtinių nomą tiek dievai, kuriais tikime, tiek žmonės, kuriuos pažįstame, visados, neišvengiamos prigimties verčiami, valdo, kur tik gali. Šį nomą ne mes sugalvojome [...]; mes tiesiog jį paveldėjome“ (Tukid. V, 105). Kaip pažymėjo Francis Cornfordas, „Periklio mirtis ir Peloponeso karas nužymėjo ribą, nuo kurios minties žmonės ir veiksmo žmonės pradėjo eiti skirtingais keliais, vis labiau tolstančiais vienas nuo kito, pakol stoikų išminčius apskritai liovėsi buvęs savo šalies piliečiu ir virto pasaulio piliečiu“¹. Karštligiškos jėgų įtampos pareikalavęs karas ir negailestinga jo logika vedė prie to, kad graikų poliuose vis stiprėjo vienasmenis karinis vadovavimas, o kare užgimęs vieningo vadovavimo pradai savo metodus netruko perkelti į politinio valdymo sferą. Tačiau tai nebuvo mechaninis grįžimas prie monarchinės praeities. Graikuose giliai įsi-

* *Autokrator* graikiškai – patvaldys.

** Graikiškai – admirolas; antras pagal rangą Spartos karinės struktūros pareigūnas.

šaknijusi teisinė sąmonė reikalavo, kad į atkuriamos vienvaldystės fenomeną būtų integruotas ne tik išimtinis disponavimas jėga, bet ir teisingumo principas. Sofistai buvo neregėtai išaukštinę prigimtine stipriojo teisę. Tačiau Sokratas, sumaniai pasigavęs jų minties apie pranašiausių viršenybę, grubios jėgos diktatą savo filosofijoje taip įtikinamai pakeitė dorybės, teisės ir tiesos viršenybės idėja (Ksenof. Atsim., III, IX, 4–5, 10; IV, IV, 1,15; Plat. Kriton, 51 c), kad politiniame gyvenime to daugiau jau niekaip nebuvo galima ignoruoti.

Geriausųjų valdžios principą, o kartu su tuo dorybe bei žinojimu pagrįstos monarchijos ideologiją sekančiu etapu pradėjo propaguoti filosofuojantis karvedys Ksenofontas ir retorius Isokratas, tačiau galutinį pavidalą naujai sistemai suteikė stoicizmas. Būtent stoikams teko žengti lemtingą žingsnį, suderinant prievartą su teise. Anot stoiko Kleanto, tokia padėtis anaip tol nėra smerktina, kadangi „jėga alsuoja teisingumu“². Taigi karalius valdžią vykdyd naudodamasis savo padėčiais labiau tinkančiomis politinėmis priemonėmis: pagrindinė jų turėjo būti valdovo autoritetu rodomas tiesus dorybės kelias, tačiau išskirtiniais atvejais galėjo būti taikoma ir prievarta.

Atėnietis Stratoklis, išreikšdamas padėką už gimtajam poliui suteiktą karinę paramą, diadocho Demetrijo Poliorketo garbei sukūrė himną, kuriame be jokių skrupulų iškėlė stoikų filosofijai būdingą valdovo asmenyje įkūnyto dievo kultą: „Sveikinam tave, visagalio Poseidono ir Afroditės sūnau. Nes kiti dievai labai toli arba neturi ausų ir mūsų negirdi, arba jų iš viso nėra, arba jie nesidomi

menkais mūsų reikalais. Tu gi mums apsireiški gyvu kūnu, o ne medžio ar akmens atvaizdu.“³

Stoikų įsitikinimu, monarchija aki-vaizdžiai demonstravo žymiai didesnę gebėjimą globoti ir ginti jai patikėtą valdinių kaimenę nuo priešų pavojaus bei gamtinių negandų už bet kurį klasikos laikų polį. Helenizmo epochoje senieji, o ypač naujai įkurtieji poliai iš savo karalių tikėjosi ir laukė jau nebe jų autonomiją patvirtinančio akto, bet kosmopolio dvasią labiau atitinkančios rūpinimosi žmonėmis* pareigos, kurią karaliai kilniadvasiškai perėmė iš polių dievų⁴.

Žmogiškoji užuojauta (*philanthropia*), gerumas (*epieikeia*) ir labdara (*euergesia*), kurias valdiniams skleidė savo dieviškumu uoliai rūpinęsi helenistiniai monarchai, buvo papildomas pagrindas socialiniam ir religiniam solidarumui tarp jų sutvirtinti⁵. Tai demonstravo ir helenistinių monarchų pasirinkti tipiški prievardžiai – tokie kaip *Soter* (gelbėtojas), *Euergetes* (geradarys), *Epiphanes* (apsireiškusysis), *Nikator* (nugalėtojas) ar *Nikephoros* (pergalingasis)⁶.

Didingi graikiški prievardžiai, skelbiantys ypatingas monarcho priedermes, anaip tol nereiškė, kad visa valdžia helenistinėje valstybėje priklausė išimtinai valdovui, o jo įgeidžiai atstojo įstatymus. Bent jau teorinėje plotmėje helenizmo epochos idealus valdovas kardinaliai skyrėsi nuo rytietiško despoto. Iš principo žmonės turėjo paklusti monarcho sprendimams ne rezignuodami prieš stipresnę jėgą, bet savo noru pripažin-

* *Anthropismos* (žmogiškumas) – pasak hedonisto Aristipo (Nest., 324), arba *philanthropia* (žmogmylystė) – pasak kiniko Krateto (DL, II, 20).

dami pirmaujantį jo teisinį statusą ir patikėdami jo turimomis galimybėmis geriausiai tvarkyti bendruosius reikalus. Šia prasme helenizmo mintis iš klasiki-

nės filosofijos paveldėjo pažiūrą, reikalaujančią į politiką žiūrėti kaip į bendro gėrio siekimą, o į valstybę – kaip į viešą gyvenamąją erdvę (*topos koinos*).

* * *

Valdovų sudievinimo tendencijos helenistiniame pasaulyje rodė, kad graikų racionalizmas sėkmingai sugriovė senąjį Olimpo politeizmą, o monarchija naujajai savo legitimacijai neišvengiamai pradėjo dairytis monoteizmo arba bent jau henoteizmo⁷. Tiesa, helenizmo epochos pradžioje ši politinės teologijos forma dar nedaug tepiminė vėlesnę krikščioniškąją, kuri karaliaus jau nebelaikė dievu (*Divus rex*), o tik Dievo malonės įrankiu (*Rex Dei gratia*). Problema buvo tik ta, kad tradicinio Olimpo atžvilgiu

nuoseklios monoteistinės reformos nebuvo galima įvykdyti nesulaužant viso graikų religijos karkaso.

Šioje sistemoje nebuvo neperžengiamų pasaulėžiūrinių kliūčių, galinčių besąlygiškai atmesti hierarchiškai orientuotą ir nepriekaištingai subalansuotą dievų *diados* schemą, kurią galima įžiūrėti stoicizme. Pagal stoikų sukurtą politinę teologiją aukščiausiasis Olimpo dievas valdė pasaulį kaip vyriausias šio kosmopolio pareigūnas⁸. Stoikas Kleantas *Dzeusui* sukurtame himne taip kreipėsi į jį:

*Tu, daugvardi valdove dievų, kuris amžinai
Nomais gamtą tvarkai ir esi jos galingas valdovas* (Kleant. 1–2).

Stoikų supratimu, aukščiausioji dievybė įkūnijo „racionalumo principą Logą, kuris, proto pavidalu būdamas įpintas į kiekvieno žmogaus sielą, permelkia ir valdo visą kosminę tvarką“⁹. Už minėtąjį protingumą ir tikslingumą stoikų filosofijoje buvo atsakinga pneuma – itin subtili medžiaga, tarsi ugnis permelkianti viską pasaulyje, tačiau vienuose kūnuose sukurianti didesnę įtampą (*tonos*), kituose – mažesnę¹⁰. Pneumą Zenonas tapatino su *Dzeusu*, t. y. neabejotinai geriausia viso kosmo dalimi (DL, VII, 136, 147). O geriausia žmonių pasaulio – kosmopolio – dalimi, remdamasis analogijos principu, jis pripažino *Dzeuso* sūnų žemėje – karalių, pasižymintį dieviškąja dorybe (DL, VII, 8). Anot Chrisipo, tarp jų egzistavęs glaudus universalus ryšys (*sympatheia*), kuri

jie tarpusavyje palaikę kaip makrokosmas su mikrokosmu¹¹.

Dzeusas savo aukščiausią valią žmonėms apreikšdavęs gamtos jėgų ženklais (DL, VII, 149; Kleant., 30). O žemiškasis dievo vaidmuo šioje scheme buvo siejamas tik su visuotinių būties dėsnių ir universalių žmonių giminės įstatymų¹² palaikymu. Ši aplinkybė helenistiniame mentalitete aukščiausiąjį dievą faktiškai pavertė savotišku kosminės įstatymleidybės šaltiniu (*vis legislativa*). Šviesiojo Olimpo valdovui nepriderėjo smulkmeniškai kištis į kasdieninius žmonių reikalus ir šį darbą jis patikėjo savo pasirinktam karališkajam sūnui. Tuo tarpu monarchas šioje religinėje diadoje galėjo būti garbinamas tarsi koks jaunesnysis dievas, vyriausiojo dievo pavaduotojas (*hyparchos*), kuris žemėje įkūnyto dieviš-

kumo pavidalu išreiškė ir vykdė aukščiausiojo dievo valią (*vis executiva*). Karalius kaip dangiškojo tėvo sūnus turėjo vykdyti gelbstinčios, taisančios ir nukreipiančios valdžios funkcijas.

Stoicizmas, buvęs, pasak Chaimo Wirszubsky'io, tarsi „oficiali monarchijos filosofija“¹³, geriausia valdymo forma laikė mišrią santvarką, „susidedančią iš demokratijos, monarchijos ir aristokratijos“ (DL, VII, 131). Plutarchas taip apibūdino stoikų sukurtą programą: „Stoikų mokyklos įkūrėjo Zenono politėja buvo skirta vienintelei nuostatai pagrįsti, – kad mes negyventume poliuose ir demuose ir nesilaikytume mus skiriančių teisių bei pareigų, tačiau visus žmones vadintume žemiečiais bei bendrapiliečiais ir prisilaikytume to paties gyvenimo ir tos pačios tvarkos, it kaimenė, besigananti bendrame aptvare. Zenonas tai aprašė, tarsi būtų atkūręs sapną ar filosofinės eunomijos ir politėjos paveikslą. Tuo tarpu Aleksandras tuos žodžius įkūnijo. Jis atmetė Aristotelio pasiūlymą graikams būti hegemonu ir rūpintis jais tarsi draugais ir artimaisiais, o barbarams būti despota ir su jais elgtis kaip su augalais ar gyvūnais, nes tai jo karalystėje nuolat būtų žadinę karus, suirutes bei tyliai bręstančius maištus. Save laikydamas visuotiniu die-

Nes gamtoj tėra vienas amžinas nomas, kuriam

Tik pikčiurnos tarp mirtingųjų paklusti nenori.

[...]

Jeigu protingai juo sektum, gyvenimas būtų laimingas (Kleant., 20–21, 24).

Visų politinių struktūrų atžvilgiu karalius buvo neginčijamas globėjas (*kyrios*), tačiau poliai taip pat turėjo savo autonomiją ir politiniame procese buvo teisėti bei svarbūs monarchijos kontrahentai¹⁶. Kalbant apie graikų polius, stipri ir autoritetinga monarcho valdžia turėjo pa-

vų siųstu tvarkdariu ir taikytoju, ginklo jėgą jis naudojo ten, kur nebuvo įmanoma paveikti žodžiu, ir suvedė į vieną skirtingas gentis, išmaišydamas, tarsi draugystės inde, gyvenimo sanklodos, papročius ir vedybinius ryšius, visų reikalaujamas pasaulį laikyti savo poliu, karinę stovyklą – savuoju akropoliu, visus narsuolius – bendrapiliečiais, o piktadarius – svetimšaliais; graikus nuo barbarų skirti ne pagal skydą, kardą ar rūbą, tačiau graiko požymiu laikyti šlovē, o barbaro – ydas“ (Plut. Apie Aleks. lem. ir šlovē, I, 6).

Stoikai skelbė, jog viso kosmo prigimtis esanti protinga, todėl ir žmonės, nepaisant visų dirbtinai tarp jų sukurtų barjerų, jei tik jų elgesys yra protingas ir nesikerta su prigimtimi, neišvengiamai privalo turėti protu pagrindžiamas prigimtines teises¹⁴. O ir visuotinis įstatymas nė kiek neprieštaraujas prigimtiai, nes „šis nomas esąs teisingas protas, kuris visa persmelkia ir yra tapatus *Dzeusui*, visos būties vairininkui ir tvarkytojui“ (DL, VII, 88). Anot stoikų pamėgtos metaforos, vieningame pasaulio teatre dieviškasis protas kiekvienam žmogui skiria po originalų vaidmenį, kurio, kaip ir bendro istorijos scenarijaus, savavališkai keisti nevalia¹⁵.

dėti išvengti perlenkimų, taip būdingų demokratinėms daugumoms ir oligarchinėms mažumoms. Tai buvo aktualu ir kalbant apie naujai helenizuotus kraštus. Vienur ir kitur pagrindinė helenistinio

* Lotyniškai – susitarimo arba proceso šalys.

valdovo pareiga buvo ieškoti santarvės (*homonoia*) tarp centrai pavaldžių, tačiau atskirai veikiančių visuomenės dalių. Savaimė suprantama, kad despotinių tradicijų našta Seleukidų, o ypač Lagidų, dinastijų valdomuose kraštuose trukdė vystyti teisinei vienvaldystės sampratai, kuri dėl artimos graikų polių kaimynystės klasikinį savo pavidalą įgavo tik Makedonijoje¹⁷, kurioje po ilgų tarpusavio santykių aiškinimosi peripetijų tarp monarchijos ir polių nusistovėjo santykinė pusiausvyra, teoriškai susisteminta Chripo mokyme¹⁸.

Galima pastebėti, kad oficialusis monarcho statusas slėpė potencialią dvi-prasmybę. Naujai susiklosčiusi nuostata šiek tiek neapibrėžtai leido laikyti monarchą ir valstybės savininku, ir pirmuoju valstybės piliečiu. Stoikų autoriai pastebėjo ir retoriškai teigė esant fundamentalią priešpriešą tarp „tirano, kuris savo paties gyvenimo būdą paverčia nomu, ir karaliaus, kuris nomą pasirenka kaip savo gyvenimo būdą“¹⁹.

Viena vertus, monarchas šalį valdė vadovaudamasis nomais, tačiau juose buvo aiškiai įspausta vienasmenė valdovo valia. Šia prasme jis galėjo būti suvokiamas kaip viršįstatyminis įstatymų šaltinis (plg. su romėniškuoju *princeps supra leges*), t. y. kaip praktiškai niekieno nekontroliuojamas tiranas, kuris, anot vėlesnių laikų politinių laisvių gynėjo Diono Chrisostomo, atstovauja veikiau neperregimam *Tifono* chaosui, tik jokiū būdu ne šviesiajam *Dzeuso* eteriui²⁰. Šiuo atveju tenka daryti prielaidą, kad *valdovas visada teišus*. Jau Demokrito pasekėjas Anaksarchas Aleksandriui buvo išdėstęs tokius naujos, helenistinės valdžios sam-

pratos apmatius, skelbusius karalių esant virš nomų. Valdovas pats visiems turįs būti ir „nomas ir teisingumas. [...] Argi nežinai, jog šalia *Dzeuso* sėdi *Dikė* ir *Terimidė*, idant visi karaliaus darbai būtų teisėti ir teisingi?“ (Plut. Aleks., 52). Šia nuostata vadovaudamasis Aleksandras, grįžęs iš Indijos žygio, paskelbė du besąlygiško paklusnumo savo valiai reikalaujančius dekretus, kuriais nedviprasmiškai atsiėmė visus graikų poliams Korinte anksčiau duotus savo teisinius įsipareigojimus nesikišti į jų vidaus autonomiją²¹. Apianas kalbėdamas apie tolesnę abso-lyutinės valdžios sampratos evoliuciją, ją pailiustruoja Seleuko žodžiais, skirtais visam savo valdinių korpusui: „Aš neįvedinėsiu jums nei persišku, nei kitų tautų papročių, bet vietoj to nustatysiu tokį visiems bendrą nomą: *tai, kas nustatyta karaliaus, visada teisinga*“²². Apie tą patį principą liudija ir Plutarchas: Seleukas pasakęs, kad visus „karaliaus nutarimus reikia laikyti puikiais, teisingais ir naudingais“ (Plut. Demet., 38).

Antra vertus, monarcho statusas galėjo reikšti karalių, saistomą jo paties išleistų normų. Mat dievo vardu išleisti nomai reikšė ne vien pozityviąją teisę, bet ir žymiai aukštesnį rangą turinčias dieviškąsias normas, kurios galiojo ne tik valdomai bendruomenei, bet ir pačiam valdančiajam monarchui. Tokia prielaida buvo įmanoma vertinant jį kaip jaunesnįjį ir nuo aukštesnės valios priklausomą dieviškosios diados narį. Nes pagal stoicizmo doktriną basilėjus *Dzeusas* išreiškė įkaitusios pneumos ašį pačiame būties centre, t. y. danguje, o basilėjus autokratius dieviškąją teisę įkūnijo žemėje, atstovaudamas joje tik gana atvėsusiems

pneumos pakraščiams. Kaip tik dėl šios priežasties stoikai nevadino karaliaus tikruoju, amžinu gamtos dėsniu (*nomos*). Jie taikė jam didingą, tačiau ribotą galią turinčio įkūnyto bei sudvasinto įstatymo (*nomos empsychos*) vardą²³. Šiuo atveju visiems teko pripažinti, kad *valdovas teisus tik tuo atveju, jei ignoruoja nederamus kaprizus, užgniaučia netinkamas prievartos bei savivalės paskatas ir, harmonizuodamas santykius tarp įvairių visuomenės dalių, laikosi teisės dvasios*.

Pradžią šiai tradicijai davė Demetrijas Poliorketas, kai 307 m. pr. Kr. išvyjo iš Atėnų Makedonijos karaliaus Kasandro šalininką peripatetiką Demetriją Falerietį ir kartu galutinai nuvainikavo Aristo-

telio klasikinės filosofijos ir polio autonomijos bei eleuterijos* pripažinimą. Jo sūnų Antigoną Gonatą, galiausiai atsėdusį į Makedonijos sostą, Polibijas laikė teisiškai valdžiusio monarcho pirmvaizdžiu (Polib., V, 9, 9), o istorikas Willis Durantas – „pirmuoju nuolat trūkinėjančios karalių-filosofų plejados, pasibaigusios su Marku Aurelijumi, nariu“²⁴. Pasak Plutarcho, Antigonas II, kai jam buvo pasakyta, jog „viskas, ką daro karaliai, yra nuostabu ir teisinga“, atsakęs: „Pas barbarus – taip, o pas mus gražu tik tai, kas gražu, ir teisinga tik tai, kas teisinga“ (Plut. Užst. pok., 182 c). „Ar tu gerai supratai, – mokė jis ir savo sūnų, – kad basilėja – tai tik prakilni vergystė.“²⁵

* * *

Kol helenistinę oikumeną valdė pats Aleksandras ir jo diadochai, niekam nekilo poreikio kvestionuoti šių stiprių ir protingų Tichės išrinktųjų teisę valdyti pasaulį, tačiau vėliau, valdant išsigimusiems jų epigonams, situacija labiau priminė jau ne tvarką, bet akivaizdų pasityčiojimą iš jos. Tuo metu, kai jau atrodė, jog valdovas savo asmenyje sujungs žinotumą su jėga ir, atkūręs pirmykštį magiškos vado valdžios pobūdį, vėl virs sakraliniu monarchu, šalia jo, pretenduodama į ne mažiau svarbų statusą, lemtingai iškyla transcendentinė naujojo žynio – antikinio filosofo – figūra. *Įkūnyto įstatymo* idėja iš monarcho reikalavo visus jo veiksmus nuosekliai derinti su teisingu protu (*orthos logos*)²⁶ ir būti nuolat pasirengus priešintis aistrų savivalės pagundoms. Helenistinei monarchijai teko atnaujinti kadaisė valdovų jau praktikuotą flirtą su visuomenės dvasiniu

elitu. Tai reiškė nuolaidas iš abiejų pusių, nes polių klasikos laikais filosofai ne tik nedraugavo su vienvaldžiais, laikydami juos tiranais, bet kartais netgi kėlė pasipriešinimo jiems pavyzdžius, kaip tai rodė didvyriškas Zenono Elėjiečio poelgis (DL, IX, 26–28).

Antigonas II pirmas savo vykdomajai valdžiai sąmoningai sutiko suteikti nepriklausomą filosofinę ekspertizę. Jo mąnymu, šalis geriausiai tvarkoma tada, kai išminčiaus „protas ir išsiauklėjimas“ papildoma karaliaus „sėkmė ir šlovė“ (DL, VII, 7–9). Antigonas II 278 m. pr. Kr. užmezgė artimą draugystę su stoiku Zenonu, o pastarojo mokinys Persajas tapo ilgalaikiu karaliaus patarėju.

Jų pirmதாகai kinikai, liovęsi branginti polio ideologiją, drįso savą dorybės ir teisingumo sampratą atvirai priešinti mo-

* Graikiškai – laisvės.

narchų vykdomai jėgos politikai (DL, VI, 436). Stoikai, lyginant su jais, šiuo požiūriu laikėsi pragmatiškesnė linijos. Jų „etika leido priimti politinę-socialinę *status quo*, tuo pat metu išsaugant vidinę laisvę ir intelektualinę distanciją. Stoikų išminčius galėjo tarnauti valdovui, nesusitapatindamas su režimu“²⁷. Jam bendradarbiaujant su monarchu buvo sukurta nauja teisinės valdžios formulė – *karalius ir jo filosofas*. Pasak Sergejaus Averincevo, abi „figūros – valdovo ir išminčiaus – stovi vėlyvosios Antikos pasaulio centre, vienu metu tarpusavyje susaistytos ir besivaržančios“²⁸. Zenono tvirtinimas, jog „ne jėgoje gėris, bet gėryje jėga“ (DL, VII, 21), liudijo, kad filosofas savo vaidmenį šioje struktūroje vertino gana aukštai.

Skirtingai nei karaliui, išminčiui nereikia, siekiant kasdieninių interesų, braidyti politinių kompromisų šunkeliais. Mat gyvendamas dorai pagal prigimtį (DL, VII, 87), jis vienintelis yra laisvas nuo visų neprotingų ir prigimčiai svetimų keturių pagrindinių žmogaus aistrų: geismo ir pavydo, susijusių su kreivai suvokiamu aktyvumu (*poion*), taip pat liūdesio ir baimės, susijusių su iškreiptu pasyvumu (*paschon*) (DL, VII, 121): mat išminčius esąs tobulas, visiškai laisvas ir niekam už savo poelgius neatsiskaitantis karališkos prigimties žmogus, pakilęs virš visų žemiškų nuomonių, klaidų ir prisirišimų, todėl geriau už bet ką kitą sugebąs „valdyti aistras ir skatinti dorybes“ (DL, VII, 117–125). Filosofas esąs toks pat laimingas, kaip ir dievas, nes jis gali valdyti sau skirtą trumpą laiką, gyvendamas ne vien dabartyje, bet prieš savo akis taip pat nuolat turėdamas ir praeities bei ateities paveiklus²⁹.

Stoikų išminčius pademonstravo tiesaus, atviro, nepalenkiamo ir nepermalduojamo, o reikalui esant ir visiškai bejausmio žmogaus paveikslą, kuris neišdildomai įsispaudė Vakarų pasaulio civilizacijos istorijoje. Tačiau tokią kompromisų nepripažįstančią praktiką lengviau įsivaizduoti kaip išimtį, o ne kaip normą. Jau Chrisipas atvirą ir atšiaurų Zenono rigorizmą ryžosi keisti lankstesne pozicija. Plutarcho liudijimu, šis stoikų išminčius, siekdamas aukštų, subtilių ir su rizika susijusių tikslų, siekė užsitikrinti visų pirma mūzos „*Euterpės* palankumą, nes jai, Chrisipo žodžiais tariant, burtai lėmė mielumą (*epiterpes*) ir žodinio bendravimo žavesį: mat retorius yra pokalbio bei įtikinėjimo, kaip ir teisės mokslo, meistras; jo kalbos turi patraukti klausytojų dėmesį, palaikyti teisingus reikalavimus ir ginti nuo nepagrįstų kaltinimų“ (Plut. Užst. pok., 743 d–e).

Tačiau nuo prigimties nutolusiame realiame gyvenime žmonės savo noru retai paklūsta proto balsui, todėl, pasak Kleanto, padėčiai taisyti neišvengiamai tenka pasitelkti ypač gerai pneumos ugnį jaučiantį protingą reguliuotoją (*archegos*), galintį „išsklaidyti žmonių sielas slegiančius nesąmoningumo debesis“ (Kleant., 32). Tai esąs stoikų išminčius, iškilęs virš visų grupinių interesų, kurio autoritetas remiasi neklystančiu dieviškos visumos suvokimu.

Šiame pasaulyje karalius esąs tik *nomos empsychos*, t. y. žemėje gyvenantis dangaus valdovo *Dzeuso* atspindys ir jo valios įrankis. Monarchas esąs malonės ir prievartos mediatorius, morkos ir lazdos manipulatorius. Bet kadangi savo veikloje „valdovas turi žinoti, kas gera

ir bloga“ (DL, VII, 122), šiais klausimais jam geriausiai patarti gali tik išminčius.

Išminčius, neklystamai suvokęs savo lemtį ir pasižymintis nepalenkiama valia, pasak Zenono, jau pats savaime esąs „dieviškas, tarsi dievą turėtų savyje“ (DL, VII, 119). Būdamas mažiau nei dievas, tačiau daugiau nei jo karališkasis

atspindys žemėje, išminčius iškyla tarsi dievo dvasia, jo pneuma ir jo *nomos*. Stoikų filosofijoje priešinguose būties ašigaliuose atsiduria ne karalius-piemuo ir jo valdinių kaimenė, o veikiau jau išminčius ir visa likusioji aistroms pasiduodančių, todėl lemties ir svaidomų maruolių padermė.

IŠVADOS

Klasikinis polio mentalitetas laikėsi nuostatos, jog prigimtis susijusi su jėga, o protas – su teise. Anot G. Dumezilio, ši pažiūra Atėnuose turėjo gilią tradiciją ir siekė mitinius laikus, kuomet pirmą kartą čia buvo paminėta metafora apie ratus, traukiamus dviejų dieviškųjų žirgų – *Atėnės*, simbolizuojančios kultūros sąlygotą meistriskumą ir *Poseidono*, simbolizuojančio nekontroliuojamą gamtinę jėgą³⁰.

Vėliau tą pačią metaforą pakartoja Platonas, norėdamas apibūdinti dvi skirtingas žmonių grupes – valdomas vien žodžiu arba paklūstančias tik rimbui (Plat. Faidr., 253 c–253 e). Pats Platonas tikėjo, kad polis, pasinaudodamas natūralia proto (*nous*) ir įstatymo (*nomos*) giminyste (Plat. Įst., 957 c), pajėgus pajungti grubią jėgą proto kontrolei. Sofistai tuo jau nebetikėjo, todėl sąmoningai supriešino įstatymą (*nomos*) su prigimtimi (*physis*), išskeldami pastarosios pirmenybę.

Aristotelis buvo pamėginęs suartinti pavojingai viena nuo kitos nutolusias prigimties ir įstatymo sąvokas (Arist. Pol., 1253 a), tačiau išimtinai polio viršenybės atžvilgiu suformuluotas jo tvirtinimas, jog „įstatymas yra protas, laisvas nuo troškimų“ (ten pat, 1287 a) galiausiai sutrukdė filosofų peržengti ribą,

kuri būtų leidusi pripažinti proto ir prigimties giminystę. Šią nuostatą iš esmės pakeitė tik stoikai. Jie, anot Wladyslawo Tatarkiewicziaus, išsižadėdami klasikos laikotarpio metafizinių subtilybių, iš esmės „grįžo prie jonėnų hilozoizmo“ ir, iš naujo sujungę medžiagą su judėjimu, o kūną su siela, vėl „galėjo grįžti prie monistinio pasaulėvaizdžio“³¹.

Stoicizmas, suformuluodamas gana paradoksaliai skambančią prigimtinio įstatymo (*nomos physeos*) sampratą, sukūrė teorinį pagrindą helenistinei karaliaus kaip įkūnyto įstatymo (*nomos empsychos*) koncepcijai pagrįsti. Būtent Zenonui pavyko atskirti prigimtį nuo individualių aistrų pasaulio ir galutinai susieti ją su protu. Spręsdamas šį klausimą, savo politinėje teorijoje jis sujungė dviejų, regis, nesuderinamų pozicijų stovyklas: etikoje – Platono tipo rigoristus, pirmenybę skyrusius *nomos* diktatui, ir Diogeno tipo anarchistus, išsižadėjusius *nomos* vardan nevaržomos laisvės gamtos prieglobstyje, o politikoje jam pavyko susieti Platono sukurtos glaudžios politinės koinonijos* idėją su Diogeno išgarsinta autarkija.

* Graikiškai – bendruomenės.

Helenistinė monarchija galutinai realizavo tą naujojo žmogiškumo sintezę, kurios dėl politinės brandos stokos taip ir nepavyko atlikti Rytų pasauliui. Graikų istorijoje neįtikėtinais detaliais išgildinta autoriteto, teisės, galios ir jėgos sąvokų plėtotė leido iš principo naujai rekonstruoti monarcho, kaip idealaus žmogaus, sampratą. Helenistinio monarcho asmenyje įkūnyto įstatymo (*nomos empsychos*) koncepcija susijungė su dieviškojo vyro (*theios aner*) samprata. Tai buvo sintezė, turinti didelį, bet nevienareikšmį tolesnio vystymosi potencialą.

Viena vertus, žmogaus samprata tapo pakankamai talpi, kad aprėptų lig tol sunkiai suderinamas piliečio ir teisuolio sampratas, taip pat suvienytų skirtingus elgesio principus, nulemtus tiek išorinių taisyklių, tiek viduje subrandintos sąžinės.

Kita vertus, nors stoicizmas ir reabilitavo žmogaus autonomijos idėją, ši, griežtai skirdama žmogaus protą nuo aistrų ir tapatindamasi su fatalizmu skatinančia lemties skirtų kosminio teatro vaidmenų atlikimo koncepcija, negalėjo suteikti Antikos žmogui visaapimančio teisingumo, tikrumo ir saugumo jausmo.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Hannah Arendt. *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai, 2005, 23.
- ² Wilhelm Schubart. *Glaube und Bildung im Wandel der Zeit*. München: Münchner Verlag, 1947, 31.
- ³ Ten pat, p. 24.
- ⁴ Michael Grant. *From Alexander to Cleopatra. The Hellenistic World*. New York: Scribner's Sons, 1982, 28.
- ⁵ Gerhard Schatt. Die Kultur des Hellenismus // Pleticha H. (Hg.) *Die Welt der Griechen und des Hellenismus*. Gütersloh: Bertelsmann, 1996, 18.
- ⁶ Jacob Burckhardt. *Kulturgeschichte Griechenlands*. Wien–Leipzig: J. Müller & Co, 1923, 1051.
- ⁷ Franz Hampl. *Alexander der Grosse*. Berlin: Muster-Schmidt Verlag, 1959, 88.
- ⁸ Erik Peterson. *Der Monotheismus als politisches Problem. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie im Imperium Romanum*. Leipzig: J. Hegner, 1935, 33.
- ⁹ Harold C. Baldry. *The Unity of Mankind in Greek Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965, 151.
- ¹⁰ Günther Patzig. Stoa // Galling K. (Hg.) *Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. Band VI. Dritte Auflage. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1962, 384.
- ¹¹ Will Durant. *Das Leben Griechenlands*. Deutsch von E. Schneider. Bern: Francke. 1957, 631–633.
- ¹² Erik Peterson. *Der Monotheismus als politisches Problem. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie im Imperium Romanum*. Leipzig: J. Hegner, 1935, 117.
- ¹³ Chaim Wirszubski. *Libertas as a Political Idea at Rome during the Late Republic and Early Principate*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950, 145.
- ¹⁴ Walter Theimer. *Geschichte der politischen Ideen*. Bern und München: Francke, 1955, 44.
- ¹⁵ John McKay, Bennett Hill, John Buckler. *A History of World Societies*. Vol. A: *From Antiquity Through the Middle Ages*. Boston: Houghton Mifflin, 1988, 156.
- ¹⁶ William Tarn and Guy Griffith. *Hellenistic Civilization*. London: Edward Arnold & Co, 1952, 52.
- ¹⁷ Pierre Leveque. *Ellinističeskij mir*. Pervod s francuzskogo J. Nikitina. Moskva: Nauka, 1989, 25.
- ¹⁸ George H. Sabine, Thomas L. Thorson. *Politinių teorijų istorija*. Iš anglų k. vertė V. Radžvilas ir kt. Vilnius: Pradai, 1995, 179.
- ¹⁹ Helmut Berve. *Tirany Greciji*. Pervod s nemeczkogo O. E. Ryvkina. Rostov/D.: Feniks, 1997, 590.
- ²⁰ Ten pat, p. 591.
- ²¹ Franz Hampl. *Aleksander der Grosse*. Berlin: Muster-Schmidt Verlag, 1959, 87–90.
- ²² Elias Bickerman. *Gosudarstvo Seleukidov*. Pervod s anglijskogo O. Perfiljeva. Moskva: Nauka, 1985, 13.

- ²³ Helmut Berve. *Tirany Greciji*. Pervod s nemeckogo O. E. Ryvkina. Rostov/D.: Feniks, 1997, 589.
- ²⁴ Will Durant. *Das Leben Griechenlands*. Deutsch von E. Schneider. Bern: Francke, 1957, 544.
- ²⁵ Pierre Leveque. *Ellinističeskij mir*. Pervod s francuzskogo J. Nikitina. Moskva: Nauka, 1989, 24.
- ²⁶ Chaim Wirszubski. *Libertas as a Political Idea at Rome during the Late Republic and Early Principate*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950, 156.
- ²⁷ Wilfried Nippel. *Politische Theorien der griechisch-römischen Antike // Lieber H.-J. (Hg.) Politische Theorien von der Antike bis zur Gegenwart*. München: Günter Olzog, 1991, 34.
- ²⁸ Sergej Averincev. S. Antičnyj ritoričeskij ideal i kultūra Vozroždenija // *Antičnoje nasledije v kulture Vozroždenija*. Moskva: Nauka, 1984, 154.
- ²⁹ Marcel Detienne, Giulia Sissa. *Povsednevnaja žizn grečeskich bogov*. Pervod s francuzskogo J. Nikitina. Moskva: Palimpsest, 2003, 99.
- ³⁰ Ten pat, p. 261.
- ³¹ Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija 1*. Iš lenkų k. vertė D. Kapačiauskienė, J. Skersytė. Vilnius: Alma Littera, 2001, 148.

Šaltiniai

- Aristotelis. *Nikomacho etika // Aristotelis. Rinktiniai raštai*. Iš sen. graikų k. vertė J. Dumčius, M. Ročka, V. Sezemanas. Vilnius: Mintis, 1990.
- Aristotelis. *Politika*. Iš sen. graikų k. vertė M. Strockis. Vilnius: Pradai, 1997.
- Arrian. *Alexanders des Grossen Siegeszug durch Asien*. Deutsch von Capelle W. Zürich: Artemis, 1950.
- Diodor. *Istoričeskaja biblioteka*. Pervod s drevne-grečeskogo E. Junca. Moskva: Labirint, 2000.
- Diogen Laertsikij. *O žizni, učenijach i izrečėnijach znamenitych filosofov*. Pervod s drevne-grečeskogo M. Gasparova. Moskva: Mysl, 1986.
- Kleanthes. *Zeus Hymnus // W. Durant. Das Leben Griechenlands*. Bern: Francke, 1957.
- Ksenofontas. *Atsiminimai apie Sokratą*. Iš sen. graikų k. vertė V. Kazanskiėnė. Vilnius: Pradai, 1993.
- Ksenofont. *Kiropedija // Ksenofont. Sokratičeskije sočinenija*. Pervod s drevne-grečeskogo E. Frolova. Moskva: Ladomir, 2003.
- Xenophon. *Hellenica. A History of My Times*. Translated by R. Warner. London–Harmondsworth: Penguin Books, 1987.
- Xenophon. *Hiero*. Translated by J. Marincola. Cambridge, Mass. and London: Harvard University Press, 1925.
- Platon. *Zakony*. Pervod s drevne-grečeskogo A. Jegunova. Moskva: Mysl, 1994.
- Platonas. *Faidras*. Iš sen. graikų k. vertė N. Kardelis. Vilnius: Aidai, 1996.
- Platonas. *Kritonas // Platonas. Sokrato apologija. Kritonas*. Iš sen. graikų k. vertė A. Smetona. Vilnius: Aidai, 1995.
- Plutarchas. *Aleksandras // Plutarchas. Rinktinės biografijos*. Iš sen. graikų k. vertė A. Kašinskaitė. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
- Plutarch. *Alkibiad // Plutarch. Sravnitelnyje žizneopisanija 1*. Pervod s drevne-grečeskogo E. Ozereckoj. Moskva: Nauka, 1994.
- Plutarch. *Demetrija // Plutarch. Sravnitelnyje žizneopisanija 1*. Pervod s drevne-grečeskogo S. Sobolevskogo. Moskva: Nauka, 1994.
- Plutarch. *Lisandr // Plutarch. Sravnitelnyje žizneopisanija 1*. Pervod s drevne-grečeskogo M. Sergejenko. Moskva: Nauka, 1994.
- Plutarch. *O sudbe i doblesti Aleksandra // Plutarch. Sočinenija*. Pervod s drevne-grečeskogo M. Botvinnika. Moskva: Nauka, 1985.
- Plutarch. *Zastolnyje besedy*. Pervod s drevne-grečeskogo M. Gasparova. Leningrad: Nauka, 1990.
- Polibij. *Vseobščaja istorija v soroka knigach 1–3*. Pervod s drevne-grečeskogo A. Tyžova. SPb.: Juventa, 1994–1995.
- Thucydides. *The Peloponnesian War*. Translated by R. Warner. Baltimore: Penguin, 1956.